

HET ORGEL IN DE DORPSKERK TE BORGER

=====

frontzijde van het orgel

HET ORGEL VAN BORGER

Het orgel van de in 1827 gebouwde dorpskerk van Borger (Drenthe) is, blijkens een zich in de ventielkast bevindende mededeling, gebouwd door de Groningse orgelmaker H.E. Freytag in het jaar 1852. Vermoedelijk heeft H.E. Freytag het instrument samengesteld uit verschillende delen, afkomstig van zijn vader H.H. Freytag, bijv. het front en de windlade.

Het front is namelijk bijna geheel identiek aan dat van het in 1799 door H.H. Freytag vervaardigde rugpositief van het orgel in de Zuiderkerk van Enkhuizen.

Wat het binnenwerk betreft komt de chromatische indeling van de kabinetorgel-lade in het geheel niet overeen met de indeling van het zes-voets front.

Vreemd is ook dat er drie registerknoppen te veel aanwezig zijn boven het klavier.

Verder vertoont de windlade bepaalde kenmerken (o.a. leren flappen in de ventielkast) uit de Schnitger-school, die ook nog bij H.H. Freytag voorkomen.

Een groot deel van het pijpwerk lijkt ook ouder te zijn van a1852.

Volgens een mededeling van de heer W.D. van der Kleij uit Emmen werd in het jaar 1854 in het tijdschrift *Caecilia* door Freytag & Zn. een orgel aangeboden met de volgende dispositie:

Prestant	8 vt.	Open fluit	4 vt.
Viola di Gamba	8 vt. disc.	Woudfluit	2 vt.
Holpijp	8 vt.	Mixtuur 3 - 4 sterk	
Octaaf	4 vt.		

Deze dispositie komt volledig overeen met die van het orgel in Borger. De Mixtuur 3 - 4 sterk is vervangen door een Bourdon 16 vt., doch de stokboringen van de Mixtuur zijn nog aanwezig.

Deze wijziging zal waarschijnlijk in 1855/56 bij plaatsing van het orgel in Borger zijn aangebracht; hierbij werd de achterwand verwijderd.

Eveneens volgens een mededeling van de heer Van der Kleij blijkt uit het resolutiebek van Gedeputeerde Staten van Drenthe dat het provinciaal bestuur de kerkvoogdij van Borger een lening van f 1.000.-- ten bate van een nieuw orgel heeft verstrekt.

De aflevering van het orgel zou zijn in november 1855, doch het werd juli 1856. Freytag schrijft op 19 juli 1856 vanuit Borger aan de kerkvoogdij van Roden dat hij in Borger bezig is aan een nieuw orgel.

De eerste door Freytag in het orgel genoteerde stembeurt dateert van juli 1858.

Achtereenvolgens werd het orgel onderhouden door Lohman (1869 - 1879) en K. Meijer (1872 - 1879, in dienst van Lohman?) en Beukema (1880 - ca 1927).

HUIDIGE STAAT

Windvoorsiening

Teneinde voor de Bourdon 16 vt. voldoende plaatsruimte te verkrijgen werd de achterwand van het orgel verwijderd. Met gebruikmaking van de achterschotten werd het balgenhok bij het orgel getrokken. In het balgenhok bevinden zich twee grenen balgen, ook met grenen vouwen. Eén balg, een Ventus windmachine met compensator. Het windkanaal is van eiken.

Windlade C - f'''

Eén eiken kabinetorgel-lade, mogelijk van H.H. Freytag, met chromatische opstelling van het pijpwerk. In de lade bevinden zich twee ingangen voor het windkanaal: één op de normale plaats onder de grootste pijpen, opp. 7 bij 45 cm., en een waarschijnlijk later toegevoegde ingang van 9 bij 11,5 cm. ook onder de grootste pijpen, doch aan de achterzijde van de ventielkast. In de ventielkast leren flappen, een kenmerk van de Schnitger/Freytag school.

Twee "inliggende" voorsponden.

De ventielen bezitten een rechte verticale voorzijde, Ze bewegen tussen geleidestiften en zijn aan de achterzijde in een stift bevestigd.

De onderzijde van de lade is beplakt met leer, waarin veel scheuren zichtbaar zijn.

Enkele maten: cancelraam inclusief sponsel 6 cm.
hoogte kleppenkast 7,4 cm.
diepte kleppenkast 21 cm.
oppervlakte windlade 43 bij 135,5 cm.

Mechaniek

Onder de lade bevindt zich een horizontaal eiken welraam met eiken wellen, die onder en boven zijn voorzien van fraaie slanke handgesmede welarmpjes.

Grenen abstracten, metalen winkels.

Klavier C - f'''

Het klavier bevindt zich aan een zijkant van het orgel.

eiken toetsen: voorzijde - aantrekpunt 15 cm.
aantrekpunt - draaipunt 30 cm.

De ondertoetsen bezitten horizontaal geprofileerde frontons. Het ivoren toetsbelag is met koperen pennen vastgelegd. Deze nagels bevinden zich eveneens in de boventoetsen. Van sommige nagels zijn de ronde koppen afgevlind.

Enkele maten: ondertoets 36,5 mm. boventoets 78/81, één octaaf 15,8 cm., diepgang 12 mm.

De sierlijke, van ivoren knopjes voorziene, registerknoppen bevinden zich in een horizontale rij boven het klavier. De knoppen vertonen veel wormgaten.

De registernaamplaatjes zijn verdwenen. De namen staat nu op stukjes papier of perkament vermeld.

De - later geschilderde - klavieromlijsting bestaat uit eenvoudige rechthoekige bakstukken. Van het oorspronkelijke notenfinier op deze bakstukken is een groot deel verdwenen.

De klavierbak is van eiken.

Zeer curieus is het kistpodaal C - e kl. met grenen toetsen, die gedeeltelijk zijn verwormd.

Pijpwerk in lade-volgorde

Prestant 8 vt. C - E open grenen pijpen, opgesteld tegen een zijwand van de kas. Deze pijpen spreken zeer slecht
F - h in het front, in de drie torens (13) en de drie middelste van de vijf in beide tussenvelden (6)
Typisch is het feit dat van deze sprekende frontpijpen de pijpen a, b en h naderhand stom zijn gemaakt en daarvoor in de plaats op een stok vlak achter het front spreken- de pijpen a, b en h zijn geplaatst.
c', cs', d' en ds' op dezelfde stok achter het front
e' - f''' op de lade
De metalen prestant- pijpen zijn van een hoog tingehalte en dunwandiger dan het overige pijpwerk.

Viola di Gamba 8 vt. discant c' en cis' afgevoerd
op c' : Viool di gamba 8 voet dis c'

Helpijp 8 vt. eiken

Octaaf 4 vt. C - G afgevoerd naar de zijkant
op C: Octaaf 4 voet

Fluit 4 vt. geheel van eiken
C - H gedekt, de overige zijn OPEN eiken pijpen, aan de bovenzijde voorzien van metalen stemdeksels.
Het pijpwerk is afgesneden; vooral de kleinste pijpjes zijn veel te kort en te wijd. (Oorspronkelijk soms een Flute travers 8 vt.?)

Fluit 2 vt. C - H metalen gedekten, op C: Fluit 2 vt C.
verder wijde open cilindrische pijpen, waarvan echter de intonatie enigszins prestant-achtig van karakter is.
(Een tot een Octaaf omgeïntoneerde Fluit, toen de Mixtuur door een Bourdon 16 vt. werd vervangen?)

Bourdon 16 vt. C - h' grenen gedekten, vanaf c'' metaal.
Op de plaats van de Mixtuur 3 - 4 sterk, waarvan de stokboringen nog aanwezig zijn. Vermoedelijk is dit register bij plaatsing van het orgel in Borger door H.E. Freytag aangebracht.

C - Cis tegen een zijwand

D - G horizontaal op de vloer onder de lade en in de beun onder het pedaal.

Cis - h vervoerd in de ruimte tussen kas en balg

c' - f''' op de lade

Algemene opmerkingen betreffende het pijpwerk

beschadigingen Het pijpwerk is zeer gehavend, bij veel pijpen zijn de bovenranden beschadigd.
De houten pijpen zijn gescheurd, bespijkerd en beplakt met papier.

steminrichting
en toonhoogte

Er bevinden zich metalen stemlappen op de randen van alle open pijpen tot half voets lengte, zowel bij de houten als bij de metalen pijpen.

Vrijwel alle pijpen zijn ingekort; bij sommige houten open pijpen zijn kleine stukjes uit de zijwanden gesneden.

De toonhoogte is a-440.

kernsteken
voetopeningen
labiumvormen

In vele pijpen zijn licht kernsteken aangebracht.

normaal, bij de Gamba zeer klein + hoge opsnede

Bij de gedekten en grotere open pijpen een dun belijnde spitslabiumvorm (deze vorm komt niet voor bij H.H. Freytag), bij de overige pijpen onbelijnd bijgedrukt en hoog oplopend.

soldeerverf

rode kleur, alleen bij de horizontale soldeernaad (bij de kern).

inscripties

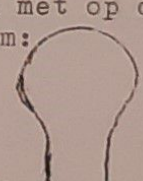
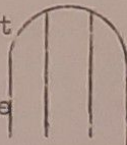
Op de grootste pijpen van de metalen registers staan de namen vermeld (zie boven).

Op elke metalen pijp bovendien toonnaam-inscripties op voet en corpus: bij de Prestant 8 vt. rechts en bij de overige pijpen links van de kruising der soldeernaden.

houten pijpen

Bourdon 16 vt. en Prestant 8 vt. grenen met achtkantige grepen op de stoppen:

Holpijp 8 vt. en Fluit 4 vt. eiken met op de stoppen grepen in een gebogen vorm:

Kas en front.

De kas is van grenen, de dakbedekking van vurenhout.

Teneinde de Bourdon 16 vt. te kunnen onderbrengen is de achterwand verwijderd en zijn met gebruikmaking van verwijderde achterschotten, twee zijwanden tussen orgelkas en balgenhok aangebracht. Om de grootste Bourdonpijpen horizontaal onder het orgel te kunnen leggen is de kas op een nieuwere en hogere onderbouw geplaatst.

De kas is bedekt met verschillende verflagen: de onderste laag is een lichtbruine imitatie houtkleur, daarop een gele laag, en daarop de huidige ordinaire bruine kleur. Het snijwerk is bedekt met een witte verflaag, waaronder het originele verguldsel nog aanwezig is.

Het snijwerk is gescheurd en grote delen zijn verdwenen.

Er is veel worm in de kas, vooral in de klossen en in de latere onderbouw.

RESTAURATIE

Bij het onderzoek van het orgel, dat in juli 1975 plaats vond, verkeerde het instrument in een dusdanige deplorabele staat dat er nauwelijks meer enig geluid uit kwam.

Een restauratie is daarom dringend geboden.
Deze dient het volgende te omvatten:

- herstel van de totaal lekke windlade en reparatie van de vele conducten
- herstel en het opnieuw belederen van de beide spaanbalgen de windmachine in een nieuwe dempkist opstellen reparatie van het windkanaal
- herstel van het klavier en de omljsting (het fineer is beschadigd of verdwenen), het klavierbeleg kan ongewijzigd gehandhaafd blijven, waarbij de koperen nageltjes moeten worden aangevuld, ook de afgeslepen nagels
- herstel van het kistpedaal; de verwormde en afgesleten grenen toetsen met nieuwe grenenhouten delen repareren
- herstel van de lekke en beschadigde houten pijpen
- herstel van de beschadigde metalen pijpen (vooral de bovenranden); ten aanzien van de toonhoogte en de stemming wordt beslist na herstel van het pijpwerk
- herstel van de orgelkas, het stellingwerk en de pijphangers; de verwormde delen daarvan vernieuwen
- herstel van het snijwerk en het ontbrekende aanvullen,

een afzonderlijke post voor het vergulden van het snijwerk en van de labia der frontpijpen.

Het eventueel opnieuw schilderen van de orgelkast in de oorspronkelijke, nog onder de huidige verflaag aanwezige kleur(en), wordt buiten de offerte van de orgelmaker gehouden.

Haarlem, november 1975.

Klaas Bolt.